

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кафедра соціальних та економічних дисциплін, факультет № 2

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ**

з навчальної дисципліни «Соціологія» обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

262 Правоохоронна діяльність (поліцейські)
Law Enforcement (Police Officer)

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 7 від 30.08.2023

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету Протокол
№ 7 від 29.08.2023

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол № 7 від 29.08.2023

Розглянуто на засіданні кафедри соціальних та економічних дисциплін
(*протокол від 29.08.2023 № 7*)

Розробники:

Доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін, кандидат
соціологічних наук – Бобро Н. В.;

Рецензенти:

1. Професор кафедри соціології та політології НТУ «ХПУ», доктор
соціологічних наук, доцент – **Клименко О. Ю.**;
2. Завідувач науково-дослідної лабораторії ХНУВС, кандидат соціологічних
наук, доцент, підполковник поліції – **Сердюк О. О.**

**1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами
(денна форма навчання)**

**4.1.1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами
(денна форма навчання)**

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Усього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
3 семестр							
Тема № 1. Соціологія наука про суспільство	6	2	2	-	-	2	
Тема № 2. Суспільство як соціальна система	8	2	2			4	
Тема № 3. Соціальна структура суспільства та соціальна стратифікація	10	2	2			6	
Тема № 4. Особистість в системі соціальних зв'язків	8	2	2	-	-	4	
Тема № 5. Девіація і соціальний контроль	10	2	2	-	-	6	
Тема № 6. Гендер як соціальний конструкт	8	2	2	-	-	4	
Тема № 7. Міжнародні стандарти у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків	10	2	2	-	-	6	
Тема № 8. Гендерна політика: стандарти і практика	10	2	2			6	
Тема 9. Війна як соціальне явище: сутність і зміст	10	2	2			6	
Тема 10. Партнерство правоохоронних органів та суспільства	10	2	2			6	
Всього за семестр № 3:	90	20	20	-	-	50	залік

3. Методичні вказівки до семінарських занять

Тема № 1. Соціологія наука про суспільство

Семінарське заняття. Загальна характеристика соціології як навчальної дисципліни

Навчальна мета заняття: закріплення та корекція знань із зазначеної теми. Сформувати розуміння таких понять як «соціологія», «об'єкт», «предмет», «соціальне», «структура соціологічного знання».

Кількість годин - 2 год.

Навчальні питання:

1. Передумови виникнення соціології.
2. Поняття об'єкт і предмет соціології.
3. Поняття соціального в соціології.
4. Структура соціологічного знання.
5. Функції соціології.

Методичні вказівки:

При підготовці до відповіді на перше питання здобувачам необхідно почати з пояснення факторів, які вплинули на виникнення соціології та знати основні етапи становлення й розвитку соціології як науки.

Відповідь на друге питання має починатись з визначення об'єкту соціології, безперечно, є суспільство, але воно одночасно вивчається багатьма іншими науковими дисциплінами. З'ясувати в чому полягає різниця і що відрізняє одну науку від іншої. Потім розглянути предмет соціології. Здобувачі вищої освіти повинні знати основні етапи розвитку уявлень про предмет соціології та пам'ятати, що дискусії навколо предмету соціології тривають і по теперішній час.

При підготовці до відповіді третього питання треба звернути увагу на те, що предметом соціології виступає так зване «соціальне». Цим терміном соціологи окреслюють усе розмаїття типових, стандартних і універсальних форм соціального життя суспільства. Вони пов'язані з масовими діями людей, колективними процесами, де простежується певна одноманітність або повторюваність людської поведінки (за умови збігу зовнішніх обставин) в різні часи, в межах різних географічних координат, що і дозволяє розглядати соціологію як наукову дисципліну, яка вивчає специфічні соціальні закони та закономірності універсального характеру.

Форми соціального умовно поділяються на чотири рівні:

Перший мікрорівень складається з найпростіших та розповсюджених форм соціального. Це поведінка та дії людини, комунікація, соціальна взаємодія та відносини.

Другий мезорівень соціального складають досить складні конструкції. Це соціальні групи, соціальні організації, соціальні інституції.

До третього рівня, який отримав назву «соціетальний», відносяться

суспільства як цілісні та автономні системи.

Четвертий – інтерсоціальний рівень – складають типові форми та процеси міжнародного, регіонального, глобального значення.

Для відповіді на четверте запитання здобувачі вищої освіти повинні з'ясувати, що сучасна соціологія – це розвинена наука, яка включає багато галузей. Галузі соціології – це напрямки наукових соціологічних досліджень, які розвиваються відносно самостійно. Розвиток соціологічної науки призводить до того, що кожні чотири-п'ять років з'являються нові галузі. Виникнення галузей соціології обумовлене широким впровадженням соціології у нові сфери наукової й практичної діяльності, а також появою нових соціологічних знань. Окремі галузі соціології виділені на підставі комплексу проблем і завдань, які досліджуються.

Усі галузі соціології умовно можна розділити на теоретичну соціологію – це фундаментальні ідеї, теорії, концепції, які стосуються загальних аспектів соціального розвитку чи розуміння соціальної поведінки; спеціальні та галузеві соціологічні теорії – області соціологічного знання, які вивчають окремі соціальні спільноти (соціологія малих груп, соціологія страт, верств, класів, соціологія натовпу, етносоціологія, соціологія молоді, соціологія міста, соціологія села, соціологія організацій, соціологія професійних категорій та ін.), соціальні інститути (соціологія сім'ї, соціологія науки, соціологія політики, соціологія права, соціологія культури, соціологія влади, соціологія освіти, соціологія релігії та ін.), соціальні процеси (соціологія девіантної поведінки, соціологія процесів дезорганізації суспільства (злочинності, наркоманії, алкоголізму), соціологія конфлікту, соціологія мобільності, соціологія процесів комунікації та ін.) та конкретно-соціологічні дослідження стосуються більшою мірою систематизації та аналізу проблем, процесів, явищ.

Відповідь на п'яте запитання слід почати з визначення функція потім розкрити зміст видів функцій, наприклад, гносеологічної, онтологічної, прогностичної, інструментальної та інших.

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти для розкриття окремих проблем:

1. Поняття об'єкт та предмет соціології.
2. Порівняйте предмети соціології й історії, соціології й психології, соціології й права.
3. В яких значеннях використовується поняття «соціальне»?
4. Основні соціологічні категорії.
5. Яке місце займає соціологія в системі соціально-гуманітарних дисциплін.
6. Функції соціології.
7. Які рівні виокремлюють у структурі соціологічного знання.
8. Роль соціології в сучасному суспільстві.
9. Дайте визначення соціології як наукової дисципліни.
10. Які методи використовують соціології в дослідницькій діяльності?

Теми рефератів, які відповідають темі заняття:

1. Міфологія як спосіб відображення соціальної реальності.
2. Наукова дискусія довкола визначення об'єкту й предмету соціології.
3. Роль соціології у сучасному світі.

Література: Основна: 1-6; Додаткова: 26-33

Тема № 2. Суспільство як соціальна система**Семінарське заняття. Суспільство як об'єкт соціологічного аналізу**

Навчальна мета заняття: закріпити теоретичний матеріал про зміст поняття «суспільство», структуру і рівні його організації, принципи функціонування та історичні типи; фактори і форми соціальних змін і особливості їх виникнення та протікання у суспільстві.

Кількість годин - 2 год.

Навчальні питання:

1. Поняття, характерні ознаки та типи суспільств.
2. Суспільство як соціальна система.
3. Соціальні зміни як різновид соціальної динаміки.
4. Поняття, загальні ознаки й структурні елементи соціального інституту.
5. Види соціальних інститутів.
6. Основні функції соціальних інститутів.
7. Місце та роль політичних інститутів у системі соціальних інституцій суспільства.

Методичні вказівки:

Відповідь на перше запитання доцільно почати з аналізу узагальненого визначення суспільства, як самодостатньої цілісної системи, що утворює максимально широкий соціокультурний простір. Далі доцільним є визначення критеріїв, рис і ознак інтегрованого суспільства:

Тип критерію	Характерні риси	Ознаки
Економічний (система забезпечення)	Функціональна збалансованість, здатність до матеріального самозабезпечення (з урахуванням природного середовища) або до існування в системі горизонтальної кооперації з іншими соціетальними системами	Адаптованість
Політичний (система управління)	Політична автономія. Наявність власних політичних центрів, передусім державних інститутів, центрів	Самоуправління

	соціального контролю, що безпосередньо не залежать від аналогічних зовнішніх структур. Можливість політичних чинників представляти суспільство у світі, у зносинах з іншими суспільствами	
Соціальний (система відновлення)	Поповнення за рахунок народжуваності, яка становить домінуючий шлях відновлення людності, власні системи соціалізації й виховання. Завершена пірамідальна структура соціального простору, що відновлюється за рахунок внутрішньої соціальної мобільності, системи приписаних і досягнених статусів	Самодостатність
Культурний (система цінностей)	Загальносоціетальні ідентичності й цінності, колективна свідомість, “дух єдності”, етноцентризм, внутрішня солідарність	Інтегрованість

Виходячи з цього можна визначити історичні типи суспільства, які відбивають еволюційний шлях від елементарних і примітивних суспільств, що існували на початку існування людства, до найбільш розвинутих форм, які ми називаємо «сучасними суспільствами».

Існують різні наукові підходи щодо визначення критерію типології суспільств: за способом здобування засобів до існування (Г. і Дж. Ленські); за політичним критерієм; за розвитком демократії (К. Поппер); за найбільш поширеною мовою спілкування. К. Маркс запропонував ідеологізований варіант типології, в якому усе зводилося до неминучості комунізму. Типи суспільств (суспільно-економічні формації) він розташував у хронологічному порядку – первіснообщинне суспільство, рабовласницьке, феодальне, капіталістичне, комуністичне, – і наголошував на тому, що людство обов’язково мусить пройти зазначені етапи. М. Вебер вводить неекономічні (духовні) критерії для розмежування різних типів суспільств. Індустріальному суспільству Вебер протиставляє традиційне суспільство, де панували усталені типи взаємодій, люди прагнули прожити своє життя не гірше від батьків, але й не ставили перед собою амбітних завдань. Циклічність і розміреність способу життя у традиційному суспільстві контрастує з “духом капіталізму”, який сповнений жадоби до збагачення, авантюризмом, рухомістю, невдоволеністю існуючим становищем і прагненням кращого статусу. Загальна схема людської історії тепер виглядала так: традиційне суспільство – індустріальне (капіталістичне) суспільство – постіндустріальне суспільство.

Всі докапіталістичні системи усе ж можна об’єднати спільним поняттям традиційного суспільства. Застосування великих мас невільників,

рабів або кріпосних селян не призвело до якісних економічних змін. Додатковий сукупний продукт був доволі обмеженим: він дозволяв купці аристократів вести розкішний спосіб життя і змушував перебувати у злиднях понад 90% населення. Підневільна праця взагалі виявилася не якісною і малопродуктивною. Раб не зацікавлений у результатах праці, а його хазяїн – у застосуванні коштовної техніки або нових технологій. Соціальна мобільність залишалася мінімальною, люди були “прикуті” до свого стану, свого феодала, місця проживання, общини, міста, селища. Більшість населення не мала будь-яких політичних прав, усе вирішували правителі й аристократичні кола, які мали тенденцію до виродження й занепаду. Панувала релігійна свідомість, голови людей були сповнені різними забобонами, думками про магічне й надзвичайне. Соціальні зміни відбувалися так повільно, що тогочасні люди наївно гадали: вони живуть у такому світі, який саме таким і створив Бог, а іншого не дано.

Індустріальне суспільство має принципові відмінності в усіх без винятку сферах життя: *по-перше*, воно має революційний технологічний базис, машинне фабричне виробництво, індустріальна (промислова) революція; технологічно стало можливим тиражувати промисловий товар й домагатися його здешевлення; передові суспільства багатішають, швидко змінюється архітектура міст, засоби транспорту й комунікацій; *по-друге*, типовою політичною системою індустріального суспільства є демократична республіка, поступово встановлюються принципи загального виборчого права, свободи слова, відповідальності урядів перед суспільством тощо; *по-третє*, суттєво змінюється соціальна структура: станові привілеї скасовуються, натомість формується соціально-класова структура, соціальна мобільність штучно не гальмується; впроваджуються нові соціальні інститути, пов’язані з пенсіями та іншими соціальними гарантіями; остаточно руйнується патріархальна сім’я, діти воліють мати власні домогосподарства і жити на свій розсуд; загальний ритм життя набагато пришвидшується, конкуренція стає більш жорсткою, а відносини, особливо в організаціях, набувають характеру офіційних, знеособлених зв’язків; *по-четверте*, принципово змінюються ролі освіти, науки й релігії; свідомість раціоналізується. Капіталізм вимагає від людини напруження сил і не вибачає безвідповідальності й розслабленості. Він руйнує общинний принцип колективної відповідальності й захист з боку громади, хоча паралельно починається профспілковий рух, виникають кооперативи, кредитні спілки, держави започатковують різні соціальні програми, а заможні верстви практикують благодійництво і різні форми соціальної опіки.

Для характеристики постіндустріального суспільства слід звернути увагу на такі його *суттєві ознаки*, як збільшення ролі теоретичного знання, зростання класу носіїв знання (фахівці і професіонали); перехід від виробництва товарів до виробництва послуг; зміни в характері праці (якщо в індустріальному суспільстві праця – це взаємодія з «видозміненою» природою, з технікою, то в постіндустріальному суспільстві праця стає взаємодією з іншими людьми, перш за все – в домінуючій сфері послуг);

інституціоналізація науки, її «зрілий» стан; технологічне зростання, особлива значущість інформаційних технологій (у зв'язку з цією межею постіндустріальне суспільство називають також «інформаційним» або «технотронним»); зміна структури нерівності.

Порівняння трьох типів суспільства

Основні риси	Типи суспільства		
	Традиційне	Індустріальне	Постіндустріальне
Технічний базис	Примітивні ручні знаряддя, використання мускульної енергії, енергії вітру, тварин	Машинне виробництво, використання енергії органічного палива, що перетворюється у силу пара, в електрику	Інформаційні технології, комп'ютерні системи, нетрадиційні джерела енергії
Економічні відносини	Використання неекономічного примусу, юридична залежність холопа від пана. Позаринковий розподіл матеріальних цінностей	Капіталістичні відносини між господарем і найманим працівником. Ринкові відносини й еквівалентний обмін цінностей	Збереження капіталістичних відносин і їх поступова трансформація в бік гуманізації, “людяних відносин”
Домінуючий сектор економіки	Аграрний сектор (первинний сектор)	Промисловий сектор (вторинний сектор)	Сфера послуг (третій сектор)
Соціальна структура	Касты, рабство, станова система	Соціально-класова структура	Соціальна стратифікація, посилення значення професійного й освітнього статусу
Основне соціальне протиріччя	Між владними елітами, війни за панування	Соціально-класові (ідеологічні) та міжетнічні конфлікти. Революції та світові війни	Конфлікти на ґрунті культурного плюралізму. Небезпеки розколу світу за цивілізаційним принципом
Мобільність населення	Відсутня або значно обмежена	Формально не обмежена, фактично зумовлюється структурними змінами в економіці	Залежить здебільшого від особистісних властивостей й вільного вибору

		та соціальному просторі	людини.
Політична система	Переважають монархії. Соціальний контроль переважно здійснюють громади, общини, до яких належать люди	Демократична республіка. Поширення інститутів формального контролю, поліції	Плюралістична демократія. Важливу роль відіграє юстиція, до послуг суду вдаються все більше громадян
Права людини	Мають суто становий характер. Реальними громадянськими й політичними правами користується аристократія	Політичні й громадянські права надаються широким верствам населення, стають об'єктом боротьби	Розширення прав головним чином у напрямку захисту соціальних і культурних прав
Культура	Має релігійний і традиційний характер	Поширення масової культури, розмежування з "елітарною" культурою	Культурний та інформаційний плюралізм
Освіта і наука	Існують здебільшого як неінституціоналізована приватна діяльність	Відбувається інституціоналізація і розширення	Розглядаються як провідні галузі соціального життя

Стосовно другого питання необхідно розглянути загальну структуру суспільства (схематично накреслити так, як це показано у таблиці)

Загальна структура суспільства

Структурні рівні	Основні форми соціального	Структурні елементи	Функції
Макрорівень	Соціетальна система, суспільство як цілісність, загальна культура, нація-	Механізми інтеграції: культурні архетипи, спільні міфи, панівна релігія, колективна (національна) свідомість,	Загальне поєднання інститутів, структур, підсистем і утворення спільного соціального простору, в якому може здійснюватися соціальна мобільність членів суспільства

	держава	загальна мораль, основи права, солідарність	
Мезорівень	Групи, соціальні структури, інститути, організації	Класова, етнічна, демографічна, професійна, територіальна й інші соціальні структури; інституційна структура суспільства; мережа соціальних організацій	Утворення стійких статусно-рольових комплексів, усталених груп, цільових систем, які розподіляються за чотирма основними сферами життєдіяльності й забезпечують реалізацію чотирьох основних функцій: ♦ адаптація, ♦ цілепокладання, ♦ інтеграція, ♦ утримання архетипу
Мікрорівень	Позиції, статуси, ролі, соціальні дії	Індивідуальна діяльність, ієрархія позицій і статусів, розподіл праці й спеціалізація, соціалізація відповідно до наявних ролей і статусів	Організація первинної повсякденної діяльності відповідно до соціальних ролей та фізичних, інтелектуальних, психічних властивостей індивідів

Стосовного третього питання, необхідно почати з того, що *соціальні зміни* це тип руху соціальних явищ, процесів та соціальних структур у суспільстві, в результаті якого виникають, нагромаджуються і трансформуються якісні відмінності між ними, створюється багатоманітність соціальної реальності. Історично першою доктриною була філософська *концепція соціального прогресу*. Прогрес розглядався як провідна історична закономірність, якій мусять підкорятися усі країни, держави, народи світу. Прогрес визначався як позитивна різниця між прийдешнім і сьогоденням, яку можна оцінити за певними критеріями: технологічними, економічними, соціальними, духовними й культурними. Концепція прогресу зазнала кризи в ХХ ст., коли виявилися численні латентні дисфункції та несподівані відгалуження суспільних змін. Термін “прогрес” вживається обачливо і його поступово замінює категорія “*соціальні зміни*”. Переваги останнього поняття полягають у нейтральності, відсутності попередньої оцінки, бо “зміни” за змістом можуть бути найрізноманітнішими, а терміні “прогрес” нав’язує певну точку зору. Зміни відбуваються у формах *соціального розвитку* і *соціальних циклів*. Соціальний розвиток складається з незворотних змін. Вони

можуть розцінюватися спостерігачами як прогресивні або регресивні, позитивні чи негативні.

Далі доцільно проаналізувати теорії, що пояснюють соціальну динаміку. В XIX ст. популярним були теорії соціального прогресу, ідеї Конта (закон трьох стадій), доктрина історичного матеріалізму (Маркс), теорія природної соціальної еволюції (Спенсер). В XX ст. з'являються циклічні теорії (Шпенглер, Сорокін, Тойнбі), а також теорії, що пояснюють зміни через культурні процеси і активність індивідів (агентність). Отже, передбачається, що курсанти мусять розрізняти основні підходи та вміти пояснювати соціальні зміни з відповідних позицій.

При відповіді слід звернути увагу на форми соціальних змін, а саме: інноваційно еволюційний розвиток, який спричинено творчою, свідомою діяльністю суб'єктів; об'єктивних соціальних процесів; соціальних революцій. *Соціальний розвиток* – це такі зміни, які пов'язані з більш або менше глибокими, структурними змінами, котрі ведуть до появи нових суспільних відносин, інститутів, норм і цінностей. *Інноваційний еволюційний розвиток* є системою змін, які утворюють певну послідовність, мають внутрішні закономірності. Вони починаються з винаходу або відкриття, наступний етап – дифузія або акультурація.

Соціальні процеси можна визначити як комплексні односпрямовані соціальні зміни; їх утворюють ланцюги подій, що можна відокремити від інших за своїм характером або кінцевою метою. Найважливішими процесами, з якими, наприклад, була пов'язана модернізація, є індустріалізація, урбанізація, секуляризація, демократизація.

Революція у загальному значенні цього терміна означає докорінну руйнацію структури, швидкий або раптовий перехід у інший стан, вибухоподібні події, які призводять до радикальних змін і наслідків у суспільствах. Революції можуть мати локальний і загальний характер. *Соціальна революція* означає докорінні зміни укладу соціального життя, структури суспільства та соціальних відносин. Поряд з соціальними революціями виділяють *революції політичні*, а також подібні до них явища – державний переворот, бунт, громадянська війна.

Соціальні зміни можуть здійснюватися на рівні міжособистих відносин, на рівні малих і великих груп, на рівні організацій і інститутів, на соціетальному і глобальному рівнях. *Соціальні зміни поділяють* на: структурні (зміни, що стосуються структури різних соціальних утворень (наприклад сім'ї); процесуальні (зміни, що зачіпають соціальні процеси - (міграція, стратифікація...)); функціональні (зміни, що стосуються функції різних соціальних систем, інститутів, організацій - зміни (виробнича функція сім'ї пішла в минуле); мотиваційні (зміни у сфері мотивації індивідуально і колективної діяльності).

У теоріях соціальних змін завжди чільне місце посідає тема факторів соціальних змін – пошук причин і рушійних сил соціальної динаміки. На початку розвитку соціології головна увага зосереджувалася на відкритті *об'єктивних факторів*, які зумовлюють соціальний прогрес. Спочатку

розвиток пояснювався дією *зовнішніх факторів* – природних, біологічних, – які нібито є незалежними змінними. Важливим кроком уперед було перенесення акценту із зовнішніх факторів на *внутрішні причини*. На початку ХХ ст. набули популярності *психологічні й соціобіологічні (біхевіористські)* пояснення соціальної динаміки. Вони акцентували увагу на змінах соціальної поведінки внаслідок збудження інстинктів та різних впливів на поведінковий механізм (рефлекси) людини. У сучасній соціології починає домінувати *концепція агентності*, згідно з якою лєвова частина перетворень є свідомими і контрольованими зусиллями суб'єктів різного рівня. Суб'єктивний фактор історичного процесу знову виходить на передній план, як це було ще в протосоціологічний період. Але наголос робиться не на виключних людях, месіях та харизматичних лідерах, що ведуть народи за собою, а на масовій повсякденній творчій діяльності різноманітних агентів: від пересічних громадян до політичних структур, від бізнесових та громадських організацій до соціальних рухів. Західні соціологи усе частіше звертають свої погляди на *соціальні рухи* як провідні агенти змін у сучасному суспільстві.

Тема передбачає розширення понятійно-категоріального апарату студентів за рахунок таких термінів як «еволюційний розвиток» і «революція», «соціальний процес», «соціальні рухи» та інші, що характеризують або форми соціальних змін, або фактори, які впливають на швидкість змін.

При підготовці до відповіді на четверте запитання, здобувачам необхідно почати з процесу інституціоналізації в ході якого формуються соціальні інститути

Інститути належать до мезорівня соціального як, власне, і соціальні групи, але вони виражають інші властивості суспільного життя, бо є механізмами впорядкування масової діяльності. Інституційна структура існує «паралельно» до соціальної структури і є системою прийнятих у даному суспільстві інституцій. При вивченні змісту поняття «соціальна інституція» потрібно усвідомити, що, з одного боку, інституції творяться людьми і є «штучними об'єктами», а з іншого – вони не випадкові і їх існування зумовлене соціальними потребами та обставинами колективного життя. Інститути виступають у ролі складних регуляторів соціальних відносин і колективного життя в цілому. Інститути ще називають складними ціннісно – нормативно – рольовими комплексами. При засвоєнні матеріалу треба навчитися самостійно аналізувати структуру соціальних інститутів, виокремлюючи елементи та описуючи їх функції. Соціальні інститути є стандартними, універсальними формами діяльності. Це – певні винаходи, соціальні ноу-хау, що вкоренилися у соціальне життя і дозволяють задовольняти різноманітні потреби людей через впорядкування їх діяльності. Слід розуміти такі риси соціальних інститутів, як колективність, об'єктивність, історичність, типовість, організованість. Вони мають наступні складові: маси людей або спеціалізовані групи, зайняті стереотипною (стандартною) діяльністю певного напрямку або змісту; технології, знаряддя праці та матеріальні ресурси, необхідні для реалізації певного виду

діяльності; регулятори діяльності у вигляді наборів цінностей, символів, норм, правил, кодексів, традицій, санкцій; соціальні ролі відповідно до розподілу праці та характеру діяльності укупі з організаційними схемами та прийомами, що реалізуються у межах спеціалізованих закладів, установ, підприємств тощо.

Під час вивчення п'ятого навчального питання здобувачам необхідно встановити та проаналізувати критерії для типізації інституцій. Основним є функціональна належність до одної з чотирьох основних сфер життєдіяльності – економіки, політики, соціальної сфери та культури. Отже, треба навчитися групувати інституції, враховуючи прийнятий поділ на економічні, політичні, соціальні та культурні інституції. Але інституційна структура має і інші принципи будови: існує певна ієрархічна структура. Кожне суспільство має один або кілька домінуючих інституцій, які відіграють виключно важливу роль для існування системи. З ними пов'язані інші інституції, передусім так звані базові, що спостерігаються у різні епохи та в різних суспільствах, хоча і змінюються певним чином. Соціальні інститути можна поділяти на *офіційні й неофіційні* залежно від того, які норми регулюють стосунки людей і впорядковують ту чи іншу діяльність. Інститути, що базуються на нормах державного права, офіційних документах, зареєстрованих статутах, є офіційними. У сучасному світі їх кількість швидко зростає. Інститути, які історично постали на нормах моралі, традиціях, релігії (якщо релігія не є панівною й державною) складають *неофіційні інститути*. Наприклад, інститут дружби, або молодіжний жаргон (сленг) чи так званий “громадянський” шлюб не регулюються юридичними нормами, офіційними документами, але типові властивості інститутів у них зберігаються. Отже, інститути можуть бути *легальними і нелегальними*. Останні нібито перебувають “у тіні”, не отримують визнання з боку “офіційного” суспільства. Про них, як правило, знає усе суспільство, але вони поза обліком офіційної статистики і часто є об'єктами уваги з боку правоохоронних органів. Інститути можна поділити на “історичні” та сучасні, прості та складні,

Під час вивчення шостого навчального питання слухачам необхідно визначити та охарактеризувати *загальні функції* соціальних інститутів: 1) *структурну* – підтримка існуючої соціальної структури, усталення (фіксація) соціальних відносин; 2) *регулятивну* – формування зразків поведінки та здійснення соціального контролю; 3) *трансляуючу* – передача соціального досвіду, традицій та технологічних прийомів від покоління до покоління; 4) *виховну* – соціалізація індивідів, формування їх як членів суспільства. Крім того кожний соціальний інститут виконує свої окремі, специфічні функції. Їх поділяють на явні, латентні та дисфункції.

Під час вивчення сьомого навчального питання здобувачам вищої освіти необхідно акцентувати увагу, на політичних інститутах, які включають як інститути держави, так і інститути громадянського суспільства, представлені політичними партіями, громадськими організаціями та рухами, які мають свої політичні інтереси. Кожен із

політичних інститутів здійснює певний вид політичної діяльності, залучаючи соціальну спільноту, що спеціалізуються на реалізації політичної діяльності з управління суспільством. Далі доцільно розглянути громадянське суспільство як сферу вільного самовираження громадян, представлена сукупністю недержавних об'єднань громадян зі спільними індивідуальними та груповими інтересами, які створюються добровільно і функціонують без прямого втручання держави.

Соціально-політична сфера громадянського суспільства включає: родину, громадські організації і рухи, політичні партії, органи громадського самоврядування, структури механізму виявлення, формування і вираження громадської думки, а також вирішення соціальних конфліктів; недержавні засоби масової інформації.

Важливу роль в формуванні та функціонуванні політичних інститутів відіграють політичні еліти суспільства. При цьому важливим є розуміння способу формування еліт, завдяки чому закриті еліти крові чи багатства в сучасному цивілізованому суспільстві змінили відкриті еліти, які формуються завдяки конкурсному відбору кращих. Так макіавеллівську школу замінили представники ціннісних теорій еліт (В. Ропке, Ортега-і Гассет й ін). Вони також вважають еліту головною конструктивною силою суспільства, однак пристосували елітарну теорію до реального життя сучасних демократичних держав.

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти для розкриття окремих проблем:

1. Поняття суспільство та його основні ознаки і риси соцієтальної системи.
2. Ознаки «масового» суспільства. ознаки «масового» суспільства. Чому соціологи розглядають його як прояв кризи цілісності?
3. Співвідношення понять «етнос» та «нація».
4. Що спільного та відмінного між поняттями «соціальні зміни», «соціальний прогрес», «соціальний розвиток»?
5. Які переваги та недоліки основних соціологічних теорій змін?
6. Назвіть основні причини та фактори соціальних змін.
7. З якою метою соціологи вивчають соціальні процеси?
8. Основні риси соціальних інституцій.
9. Структурні елементи соціального інституту.
10. Класифікація соціальних інституцій за теорією структурного функціоналізму.
11. Інституціалізація як соціальний феномен.
12. Види соціальних інститутів.
13. Функції соціальних інститутів.

Теми рефератів, які відповідають темі заняття:

1. Натовп як модель масового суспільства.
2. Концепція культурно-історичних типів М. Данилевського та П. Сорокіна.

3. Місце і роль соціальних інститутів в житті суспільства.
4. Роль соціального інституту права у громадянському суспільстві.
5. Основні тенденції соціальної диференціації українського суспільства.

Література: Основна: 2, 5, 7, 9, 15, 22. Додаткова: 26-33.

Тема № 3. Соціальна структура суспільства та соціальна стратифікація

Семінарське заняття. Базові елементи соціальної структури суспільства

Навчальна мета заняття: контроль, закріплення та корекція знань із зазначеної теми. Сформулювати у здобувачів вищої освіти уявлення стосовно розуміння базових елементів соціальної структури суспільства як форми соціального та їх роль в організації суспільного життя.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Поняття соціальної структури суспільства і її елементи.
2. Класова структура: соціальні і теоретичні витoki.
3. Етнічна структура. Соціальні характеристики національно-етнічної структури сучасної України.
4. Демографічна структура суспільства. Соціально-демографічна ситуація в Україні.
5. Професійно-посадова структура і її соціальні характеристики.
6. Соціально-поселенська структура. Процеси урбанізації та регіоналізації українського суспільства.

Методичні вказівки:

При відповіді на перше питання, необхідно показати, що суспільство це соціальна система, розкрити зміст поняття «соціальна структура суспільства», визначити та охарактеризувати основні елементи соціальної структури. Потрібно звернути увагу на те, що залежно від критеріїв, що лежать в основі структурування суспільства, виділяють різноманітні види соціальної структури: соціально-класова, соціально-демографічна, соціально-територіальна, соціально-професійна тощо.

Питання вивчення класової структури передбачає, що здобувач вищої освіти оволодіває елементарними навичками аналізу соціальної структури українського суспільства, принаймні, буде знати його особливості та напрямки трансформації класової структури. Зможе пов'язувати стан класової структури з економічними та політичними процесами, які відбуваються в українському суспільстві на початку ХХІ ст., тобто сучасне покоління є свідками виникнення нової соціально-класової структури, формування нових класових груп населення. Тому у другому питанні, необхідно розглянути ознаки соціальних класів та класових відносин, класові теорії (фізіократи (школа політекономії у ХVІІІ ст.), теорія класів Карла

Маркса, модель соціального класу Макса Вебера), основні характеристики соціальних класів, визначити їх відмінності з точки зору соціології та способу життя людей, використовувати спеціальні методи дослідження (виміру) класової структури.

Третє питання плану передбачає вивчення ознак етносу. Ознаки варто розглядати за трьома типологічними групами: культурні, расово-біологічні та психологічні й суб'єктивний критерій (самовизначення). Етнос з точки зору предмету соціології можна розглядати як форму соціального, де культурні ознаки відіграють вирішальну роль. Потрібно звернути увагу на основні елементи етнічної групи (мова, релігія, назва (етнонім), спільні міфи, звичаї, традиції, культура, фольклор).

Розкриваючи питання, необхідно пояснити, що етнічні групи за своїм масштабом та сприйняттям їх у колективній та індивідуальній свідомості розподіляються на три рівні. До першого будуть належати субетноси, до другого – етнічні групи, а до третього – суперетноси. Субетноси є більш-менш однорідними в культурному сенсі спільнотами, члени якої розуміють свої спорідненість. Етноси є основним рівнем етнічності, їх сукупність у межах країни або будь-якої території складає етнічну структуру. Суперетноси є конгломератом близьких за культурними ознаками, історією етносів, що вірогідно мали якесь спільне корінні у глибині віків. Для засвоєння теми теоретичні поняття треба вміти ілюструвати прикладами з етнічного складу України, важливо знати у загальних рисах етнічну структуру українського суспільства та розуміти вектори внутрішніх змін. Також необхідно ознайомитися зі шкалою Богардуса, яка використовується соціологами-емпіриками для виміру ступеня напруженості етнічних відносин. Оскільки, міжетнічні відносини є предметом соціології і актуальним дослідницьким напрямком з огляду на невирішеність «етнічного питання» в багатьох регіонах світу.

Четверте питання треба почати з аналізу понять «стать» та «гендер». Для аналізу демографічної ситуації в країні, необхідно проаналізувати принцип побудови статеві-вікової структури, що має назву «демографічна піраміда».

При аналізі п'ятого питання, потрібно проаналізувати ознаки професійно-посадової структур (а) за характером праці, б) за змістом праці, в) за рівнем освіти, г) за ступенем механізації праці. Розкрити сутність поняття професійна група.

Висвітлюючи шосте питання плану, потрібно зупинитися на принципах розподілу населення за місцем проживання: сільські і міські спільноти, за «історичними землями», адміністративним розподілом території на області, губернії, штати, графства, воєводства. Кожен розподіл означає певну ідентичність і різновид соціальних відносин.

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти для розкриття окремих проблем:

1. Назвіть основні види соціальних структур

2. В чому полягала недосконалість класових теорій фізіократів, А. Сміта, К. Маркса?
3. Чим відрізняються історичні системи стратифікації?
4. Охарактеризуйте класову структуру сучасної України.
5. Які нові соціальні групи формуються в сучасному українському суспільстві?
6. В чому полягає основна різниця між етнічними та класовими групами?
7. Назвіть природні (біологічні) і культурні ознаки етнічної групи.
8. Що означає поняття «етнічна дискримінація», поясніть її причини.
9. Порівняйте поняття «гетто» та «діаспора».
10. Що означає «етнічна ідентичність»? Охарактеризуйте свою етнічну ідентичність.
11. Що складає предмет гендерних досліджень?
12. Як впливає тип цивілізації на відносини чоловіків і жінок, стосунки вікових груп?
13. Чому існують гендерні та вікові стереотипи в суспільстві? Поясніть їх корисність та шкоду для особистості.
14. В яких сферах життя існує гендерна нерівність?
15. Що розуміють під гендерної дискримінацією?
16. Чому існує гендерна нерівність?
17. Наведіть приклади поведінки особистості, яка не відповідає віковому статусу (зверніть увагу на правові та моральні норми)?
18. Які демографічні проблеми існують в Україні? Як їх можна вирішити?
19. Чим відрізняється професійна структура в аграрних, індустріальних і постіндустріальних суспільствах?
20. Які тенденції існують у сфері зайнятості в сучасній Україні?
21. Чим визначається престиж професій у суспільстві?
22. Визначте поняття соціально-територіальної структури суспільства.
23. Як історично склалися взаємини міста і села?
24. Окресліть тенденції розвитку соціально-територіальної структури України протягом XX-XXI ст.
25. Опишіть регіональну структуру сучасної України.
26. Які проблеми можуть виникати у площині соціально-територіальних відносин?

Теми рефератів, які відповідають темі заняття:

1. Міжнародні дослідження соціальної мобільності: Мартін Ліпсет, Рейнгард Бендікс.
2. Українська ментальність та її витоки.
3. Основні етнічні групи українського суспільства: структурна динаміка XX ст.
4. Шляхи запобігання етнічних конфліктів.
5. Місто як об'єкт соціологічного аналізу.

Література: Основна: 1, 3, 5, 6, 8; Додаткова: 26-29.

Тема 4. Особистість в системі соціальних зв'язків

Семінарське заняття. Особистість як об'єкт соціологічного аналізу

Навчальна мета заняття: закріплення та корекція знань із зазначеної теми. Підвищити обізнаність здобувачів вищої освіти з питання розвитку особистості, його характеристик, процесу соціалізації, в ході якого індивід засвоює систему знань, норм, правил поведінки, цінностей та переконань, що дозволяють ефективно функціонувати в межах певного суспільства.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Співвідношення понять «людина», «індивід», «індивідуальність» та «особистість».
2. Типи особистості. Соціальне та індивідуальне в людині.
3. Структура особистості.
4. Соціалізація: основні етапи, види.

Методичні вказівки:

При вивченні першого питання треба проаналізувати співвідношення соціологічних понять індивід, людина, індивідуальність та особистість. При підготовки звернути увагу на процес розвитку особистості, в якому потенційні можливості й природні здібності людини використовуються для формування соціальних властивостей (другої складової) людини. Це відбувається шляхом засвоєння культурних чинників і за умови, що особа вступає у соціальні зв'язки з іншими людьми, соціальними групами. Людина, таким чином, є суперечливою єдністю біологічного й соціального, матеріального й ідеального. Але, одночасно, індивід – цілісна система. Особистість не можна відділити від тіла, фізичної підсистеми. Особистість є соціокультурною підсистемою людини, що, з одного боку, поєднує її зі спільнотою, іншими людьми, суспільством, з другого, – вона виконує внутрішні управлінські функції, керує поведінкою, активністю суб'єкта. Здатність до руху, енергетичні джерела забезпечують біологічні чинники, а ось напрямки діяльності, характер вчинків залежать від особистості. Вона транслює вимоги суспільства, соціальні цінності й норми, інтерпретує культурні чинники, продукує соціальні мотиви й цілі поведінки індивіда.

При підготовці до другого питання слід звернути увагу на складові структури особистості: (1) типове, що поєднує людину із загалом, споріднює її з іншими особами; (2) індивідуальне, неповторне, своєрідне. Розкрити сутність “формули” особистості: $ME + I = SELF$, де ME – соціальне, I – індивідуальне, SELF – особистість за Дж. Г. Мідом. Розглянути основні типології особистостей в соціології; охарактеризувати типи особистостей в

сучасній Україні.

У третьому питанні слід проаналізувати соціологічну структуру особистості (потреба і інтереси, цінності та ідеали, а також когнітивно-накопичувальний комплекс, регуляторну підсистему, характерологічні риси), особливості формування статусно-рольового набору.

Розгляд першого питання слід почати з аналізу визначення поняття, механізму, етапів соціалізації. Далі доцільно охарактеризувати основні чинники та зупинитися на факторах, які негативно впливають на соціалізацію особистості. Розглянути поняття референтна група.

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти для розкриття окремих проблем:

1. Чому соціальність не заперечує індивідуальності?
2. Назвіть різницю між базисним та реальним типом особистості?
3. У чому проявляються особливості соціологічного вивчення людини?
4. Співвідношення понять «особистість», «людина», «індивід», «індивідуальність».
5. Дайте визначення понять «соціальна адаптація» та «інтеріоризація» як складових процесу соціалізації.
6. Розкрийте функції соціалізації.
7. Охарактеризуйте механізм соціалізації особистості.
8. Які фактори впливають на процес і результати соціалізації?
9. Чи може фізична й інтелектуальна спадковість впливати на процес соціалізації? Обґрунтуйте свою відповідь.
10. Поясніть, чому особистість, з яскраво окресленим “Я”, менше залежить від зовнішніх обставин.
11. Як засоби масової інформації впливають на процес соціалізації особистості?
12. Дайте визначення внутрішньорольовий та міжрольовий конфлікти. Наведіть приклади.
13. Що таке виховання, як воно пов’язано з соціалізацією особистості?

Теми рефератів, які відповідають темі заняття:

1. Структура особистості та її компоненти (за З. Фрейдом та П. Сорокіним).
2. Рольові концепції особистості (за Ч. Кулі, Дж. Мідом, А. Халлером).
3. Концепція біхевіоризму У. Скінера.
4. Сучасні поведінкові теорії особистості (Т. Адорно, К. Корні).

Література: Основна: 1, 3, 4, 6, 7, 8. Додаткова: 32, 33.

Тема № 5. Девіація і соціальний контроль

Семінарське заняття. Типи девіантної поведінки: емпіричні дослідження та профілактичні програми

Навчальна мета заняття: поглибити та закріпити знання, отримані в процесі вивчення лекції. Розглянути види девіації і теорії, які пояснюють її виникнення та механізм соціальної регуляції людей і підтримування суспільного порядку.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Девіантна поведінка: змістовна сутність поняття, види (позитивна і негативна) та типи.
2. Біолого-психологічні пояснення девіації.
3. Соціологічні теорії девіації.
4. Теорія соціальної напруги Р. Мертона.
5. Соціальний контроль і санкції.
6. Злочинність як об'єкт дослідження соціології.

Методичні вказівки:

Відповідь на перше питання семінарського необхідно почати з визначення поняття девіація як соціального відхилення від загальноприйнятих норм, що є властивістю кожної соціальної системи, розкрити сутність девіантної поведінки та її прояв. Далі доцільно провести аналіз співвідношення понять «норма» та «девіація». Ці терміни не є тотожними, проте вони досить взаємопов'язані та взаємозалежні.

Виокремити основних підходів, які розкривають зміст девіантної поведінки. Проаналізувати формування та прояви девіації на індивідуальну рівні та груповому, які у реальному житті взаємопов'язані та взаємозалежні.

Далі доцільно провести аналіз співвідношення понять девіантна поведінка, делінквентна поведінка та кримінальна (злочинна) поведінка. Пояснити різницю між ними. Охарактеризувати концепцію первинного і вторинного відхилення, сформульовану Х. Беккером, який виділяє культурно схвалені (позитивні) девіації, що виникають за наявності надінтелектуальності, особливих здібностей, певних особистісних якостей чи особливих умов та девіації, що викликають осуд (негативні девіації). Проаналізувати фактори, які впливають на появу девіації.

При підготовці до другого питання здобувачам вищої освіти доцільно звернути увагу, на біологічні та психологічні концепції, які пов'язують девіацію з характерними фізичними ознаками чи особистісними психологічними факторами.

Вивчення третього питання треба почати з аналізу соціологічних теорій (теорія аномії Е. Дюркгейма; теорія ярликування Ф. Танненбаума; теорія стигматизації І. Гоффмана, Е. Лемерт, Г. Беккер; культурологічні концепції девіацій А. Кoen, Дж. Мілер; субкультурні концепції девіантної поведінки О. Турк, Ф. Трешер.

При підготовці до відповіді на четверте запитання здобувачам необхідно почати з типологізацій на основні реакції (типи поведінки) (за Р.

Мертоном) на дилему «мета - засоби»: конформізм, інновація, ретретизм, ритуалізм, бунт, заколот.

Розкриваючи п'яте питання здобувач вищої освіти повинен акцентувати увагу на типах соціального контролю: 1) зовнішній; 2) внутрішній; 3) побічний контроль (здійснюється за рахунок ідентифікації особи з «позитивною» референтною групою); 4) «відволікаючий» – орієнтація населення на цілі й засоби, протилежні злочинним, аморальним чинникам. Проаналізувати види соціальних санкцій. Поміркувати над прикладами.

При підготовці до відповіді на шосте запитання здобувачам необхідно почати з поняття злочинності. Особливу увагу слід приділити соціальним наслідкам. Охарактеризувати кількісні і якісні методи дослідження, що використовуються дослідниками для вивчення злочинності (офіційна статистика, кількісні масові опитування (в т.ч. віктимологічні), експертні інтерв'ю, аналіз документів, біографічний метод та спостереження).

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти для розкриття окремих проблем:

1. Основні різновиди девіантної поведінки.
2. Типологія соціальних відхилень та основні види девіації.
3. Сутність та загальні ознаки соціальних відхилень.
4. Основні підходи до пояснення причин девіантної поведінки.
5. Назвіть соціальні причини девіантної поведінки особистості.
6. Охарактеризуйте основні підходи до визначення поняття «норма».
7. Охарактеризуйте ознаки, властивості та утворення соціальної норми.
8. Опишіть механізм здійснення впливу соціальної норми на поведінку конкретної особистості.
9. У чому полягає відмінність між поняттями «девіантна поведінка» та «соціальний контроль».
10. Прокоментуйте типологію соціальних відхилень, яку запропонували Є. Головаха і Н. Паніна.

Теми рефератів, які відповідають темі заняття:

1. Теорія особистості З. Фрейда і психоаналітичне пояснення девіації.
2. Алкоголізація в молодіжному середовищі.
3. Дисфункціональна сім'я, як фактор формування різних видів залежності у неповнолітніх.

Література: Основна: 4, 5, 8. Додаткова: 27, 29, 30.

Тема № 6. Гендер як соціальний конструкт

Семінарське заняття. Соціальне конструювання гендеру

Навчальна мета заняття: контроль, закріплення та корекція знань із зазначеної теми. Сформувати розуміння таких понять як «стать», «гендер»,

«стереотип», «гендерний стереотип», «гендерна роль», «гендерна соціалізація».

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Визначення поняття гендер, його складові.
2. Стереотип, його види. Гендерний стереотип.
3. Визначення поняття гендерна роль.
4. Визначення поняття гендерна соціалізація, основні етапи.

Методичні вказівки

При підготовці до відповіді на перше питання здобувачам необхідно почати з визначення поняття «гендер» та характеристики його категорії – маскулінність та фемінінність. Ці категорії – досить протилежні, полярні. Маскулінність пов'язують з уявленнями про те, що означає бути чоловіком, включаючи моделі поведінки пов'язані з очікуваним місцем чоловіків у заданому наборі гендерних ролей та відносин. Дослідження маскулінності дозволяють критично розглянути цінності та норми, яким суспільство підпорядковує поведінку чоловіків, виявляє та звертається до проблем, з якими стикаються чоловіки та хлопці у сфері праці, та просуває позитивні ролі, що чоловіки та хлопці можуть відігравати для досягнення гендерної рівності. Натомість фемінінність – це різні уявлення про те, що означає бути жінкою (включно з моделями поведінки), пов'язані з імовірним місцем жінки в заданому наборі гендерних ролей та відносин. Включає сумнів щодо цінностей та норм, котрі традиційно застосовуються до поведінки жінок у даному суспільстві, визначення та вирішення питань, пов'язаних із підпорядкуванням жінок та дівчат, а також пов'язані з ними дискримінаційні гендерні стереотипи, що підтримують гендерну нерівність. Також доцільно пояснити різницю між поняттями «стать» і «гендер».

Відповідь на друге питання має починатись з визначення поняття стереотип – це схематизовані, стандартизовані образи чи уявлення про соціальне явище або об'єкт; зазвичай ці уявлення можуть не відповідати реальності, є стійкими відносно нової інформації та вельми віддаленими від реальних рис і поведінки конкретного індивіда, соціальної групи. Вони містять приписи і заборони стосовно того, як чоловікам та жінкам поводити себе у суспільстві. Стереотипи формуються під впливом соціальних умов і власного життєвого досвіду. Особливість стереотипів така, що вони настільки міцно проникають в підсвідомість, що їх дуже важко зруйнувати. Кажучи про стереотипи, можна провести аналогію з айсбергом, лише невелика частина якого знаходиться на поверхні, що робить його край небезпечним і руйнівним. Далі слід проаналізувати види стереотипу:

– професійні (вчителі – повчальні, бухгалтери – педантичні, продавці – обманщики);

– національні (французи – легковажні, слов'яни відрізняються загадковою душею, естонці – повільні, німці – педантичні, італійці – ексцентричні);

– вікові (молодь – легковажна, старі люди – образливі, буркотливі, люблять повчати).

Гендерний стереотип – це набір загальноприйнятих у суспільстві норм і уявлень про соціальні ролі для чоловіків і жінок, моделі поведінки, мотивів і потреб, що базуються передусім, на біологічних ознаках (жінка берегиня роду, вона має дбати про добробут родини; чоловік-захисник; жінки погані водійки).

Розглянути процес стереотипізації як схильність сприймати людей, причини їхніх вчинків і ситуації схематично і стереотипно, спираючись на свій старий досвід без роздумів й урахування реальності. При цьому людина сприймається як представник певної групи і їй автоматично приписуються типові якості представників цієї групи. Наприклад, чеченець – терорист, продавець – обманщик тощо.

Відповідь на третє запитання важливо почати з поняття гендерна роль. Формування гендерних ролей відбувається в процесі соціалізації. Гендерно-рольова соціалізація – це засвоєння людиною гендерних ролей, суспільних очікувань щодо цих ролей, а також гендерний розвиток особистості, тобто формування психологічних характеристик, які відповідають гендерним ролям. Статеві та гендерні ролі взаємопов'язані зі статевою й гендерною ідентичністю особистості. Адже специфіка статево-рольової соціалізації багато в чому визначається особливостями чоловічої та жіночої ролі як об'єкта для ідентифікації і наслідування.

Жіноча гендерна роль як об'єкт для наслідування є більш доступною і зрозумілою. Діти постійно спостерігають виконання матір'ю сімейної ролі: піклування та виховання дітей; господарська функція (приготування їжі, прибирання, тощо). У домашній обстановці діти мають можливість не тільки спостерігати дії матері, але і брати посильну участь у вихованні молодших братів і сестер, у господарських справах сім'ї.

Чоловіча гендерна роль, на відміну від жіночої ролі, більш віддалена від дітей, менш доступна для наслідування. Діти, особливо дошкільного віку, які не мають можливості спостерігати виконання батьками професійних, суспільних функцій, а в домашньому житті сучасної сім'ї функції батьків представлені не так яскраво, не завжди відображають традиційні чоловічі якості, привабливі для хлопчиків (сміливість, сила). Все це ускладнює процес їх гендерної соціалізації в ході якої засвоюється гендерна роль.

Відповідь на четверте питання починається з визначення поняття соціалізація як поступового входження індивіда у суспільство. Вчені розрізняють первинну та вторинну соціалізації. Первинна соціалізація – соціалізація, в результаті якої індивід стає членом суспільства (відбувається у дитинстві). Вторинна соціалізація – процес входження соціалізованого індивіда до нових сфер суспільного життя (наприклад, до професії чи хобі). Тому головна функція вторинної соціалізації полягає у вивченні та засвоєнні

індивідом багатьох різних соціальних ролей (гендерних, сімейних, професійних, політичних тощо). Звернути увагу на основні етапи гендерної соціалізації. Гендерна соціалізація відбувається рано. Вся інформація, що стосується гендерної поведінки, відображається у свідомості людини у вигляді гендерних уявлень. Ці уявлення ґрунтуються на знаннях про гендер, на основі чого людина вибудовує свою поведінку у різних ситуаціях. До 7 років (а часто в 3-4 роки) діти розуміють, що стать постійна і змінити її неможливо. Таким чином, ще до того, як піти в середню школу, діти мають достатньо серйозні знання про гендерну диференціацію в іграшках, одязі, діях, об'єктах і заняттях.

Конструювання гендеру здійснюється через вплив таких соціальних інститутів, як: сім'я, освіта, ЗМІ, релігія, культура, політичні інститути, економічна сфера. До агентів гендерної соціалізації належать батьки та інші члени родини, однолітки, друзі та знайомі, трудові та навчальні колективи тощо. Гендерна соціалізація особистості відбувається на різних рівнях: на макрорівні (суспільство) (загально стандартні норми та правила поведінки, соціальні ролі і статуси, загальні уявлення про жінок і чоловіків); на мезорівні (група) особистість засвоює певні соціальні норми і установки соціальної або професійної групи; на мікрорівні (індивідуальний рівень) – формування особистої думки про формування ролі.

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти для розкриття окремих проблем:

1. Гендер як соціальний інститут (ознаки, функції та компоненти).
3. Зміна гендерних стереотипів у суспільстві.
4. Вплив чинників на формування гендерних ролей.
5. Особливості гендерної соціалізації в дитячому та дорослому віці.
6. Роль сім'ї, навчальних закладів, ЗМІ в процесі гендерної соціалізації.
7. Чому на Вашу думку, термін «гендер» викликає неприйняття деякими людьми?
8. На вашу думку, чи зберігається в українському суспільстві гендерні стереотипи щодо ролей жінки та чоловіка в житті?

Теми рефератів, які відповідають темі заняття:

1. Вплив ЗМІ на формування гендерного стереотипу.
2. Соціокультурні аспекти жіночої гендерної соціалізації.
3. Гендерні відмінності крізь призму громадської думки в Україні.
4. Статус і роль чоловіка в сучасній сім'ї.
5. Маскулінність як соціально-культурний конструкт.
6. Соціальна роль жінки (за матеріалами жіночих журналів).
7. Моделі «жіночності» та «мужності» в українських мас-медіа.

Фільми, які відповідають темі заняття та виносяться на самостійне опрацювання:

1. «Посмішка Мони Лізи», 2003 (в основі сюжету – питання доступу

жінок до вищої освіти в 1950-ті роки в США).

2. «Суфражистка», 2015 (в основі сюжету – боротьба жінок за право голосування).

3. «За статевою ознакою», 2018 (в основі сюжету – біографічна драма про реальну історію адвокатеси Рут Гінзбург, яка боролася проти сексизму).

4. «Колетт», 2019 (в основі сюжету – геніальність жінки письменниці без власного імені).

Література: Основна: 20-22.

Тема № 7. Міжнародні стандарти у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

Семінарське заняття. Міжнародне законодавство у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

Навчальна мета заняття: контроль, закріплення та корекція знань із зазначеної теми. Підвищити обізнаність здобувачів вищої освіти з питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на міжнародному рівні та діяльністю сучасних міжнародних організацій із забезпечення гендерної рівності, передусім, щодо прийняття та реалізації міжнародно-правових стандартів на рівні ООН, НАТО, Ради Європи та ОБСЄ.

Кількість годин 2 год.

Навчальні питання:

1. Міжнародний досвід утвердження і забезпечення принципу рівних прав і рівних можливостей.

2. Принцип рівних прав і можливостей в першій половині XX століття. Декларації і конвенції ООН та їх вплив на трансформацію міжнародного законодавства.

3. Міжнародні конференції ООН зі становища жінок на шляху гендерної рівності (Мехіко, Копенгаген, Найробі, Пекін).

4. Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» та суміжні резолюції.

Методичні вказівки

Розгляд першого питання слід почати з аналізу міжнародно-правових документів, а саме: Загальної декларації прав людини Організації Об'єднаних Націй, Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок з її Факультативним протоколом, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенції № 156 «Про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками», Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека», Пекінську декларацію та Платформу дій тощо. Далі доцільно актуалізувати увагу на діяльності основних міжнародних організацій (ООН, Рада Європи, Європейський Союз тощо) з питань забезпечення гендерної рівності.

Відповідь на друге запитання повинна складатися з розгорнутої

характеристики особливостей міжнародних практик формування та реалізації принципу рівних прав і можливостей. Варто розглянути методи та інструменти реалізації принципу гендерної рівності; діяльність однієї із інституцій (Європейський інститут гендерної рівності (EIGE – European Institute of Gender Equality), яка займається розвитком, упорядкуванням та застосуванням інструментів. Як незалежний орган, EIGE працює в рамках політики та ініціатив Європейського Союзу. Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу визначили основи цілей та завдань Інституту у своєму Регламенті про заснування та призначили йому центральну роль у вирішенні проблем та сприяння рівності між жінками та чоловіками в Євросоюзі.

В третьому питанні семінарського заняття потрібно проаналізувати міжнародні конференції ООН зі становища жінок на шляху до гендерної рівності (Мехіко (1975 р.), Копенгаген (1980 р.), Найробі(1985 р.), Пекін (1995 р.)), які «допомогли сформулювати проблему гендерної рівності і поставити її в центр світового співтовариства».

На першій Всесвітній конференції (Мехіко в 1975 році) було урочисто оголошено про початок «Десятиліття жінок» з метою нагадати міжнародній спільноті, що дискримінація по відношенню до жінок залишалася невирішеною проблемою у багатьох державах. Учасниками конференції було прийнято План дій, яким було передбачено програму-мінімум до 1980 року, основним завданням якої було забезпечення рівного доступу жінок до таким сфер, як освіта, зайнятість, політична діяльність, охорона здоров'я, забезпечення помешканням, планування родини.

На Другій всесвітній конференції по положенню жінок, яку скликали у Копенгагені у 1980 році для аналізу та оцінки виконання Всесвітнього плану дій 1975 року, представники 145 країн-членів ООН прийшли до одностайної точки зору щодо досягнення значного прогресу в області гендерної політики. Національні уряди та міжнародна спільнота досягли успіхів на шляху до забезпечення цілей, що були намічені п'ять років тому на Першій всесвітній конференції у Мехіко.

На Третій всесвітній конференції зі становища жінок (Найробі в 1985) було розроблено нову стратегію з поліпшення положення жінок та захисту їх прав. В основу Найробіських перспективних стратегій до 2000 року було покладено цілий ряд заходів, спрямованих на досягнення гендерної рівності на національному рівні. Уряди повинні були визначити свої власні пріоритети, ґрунтовані на їх стратегії розвитку та ресурсних можливостях. В ході роботи конференції були означені критерії покращення положення жінок.

Четверта конференція (Пекін, 1995р.) зробила акцент на усвідомленні «необхідності перенести основну увагу з жінок на концепцію статей, визнавши потребу переоцінки всієї структури суспільства і всіх відносин між представниками двох статей усередині нього». В ході роботи конференції було прийнято Пекінську декларацію і Платформу дій як певні стратегії щодо вирішення гендерних проблем і було окреслено 12 проблемних сфер,

що потребують втручання держави, серед яких були освіта і професійна підготовка жінок.

З метою підведення підсумків щодо виконання завдань окреслених в Пекінській Декларації та Платформі Дій спрямованих на досягнення гендерної рівності, ООН провела в 2000, 2005, 2010 роках установчі сесії, що мали назви «Пекін+5», «Пекін+10» і «Пекін+15».

Відповідь на четверте питання повинна складатися з розгорнутої характеристики резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека», який наголошує на важливій ролі жінок у запобіганні і врегулюванні конфліктів та в розбудові миру, а також закликає держави-члени забезпечити більш активну участь жінок на всіх рівнях прийняття рішень в національних, регіональних і міжнародних інститутах, у механізмах запобігання, управління та вирішення конфліктів. Резолюція стала інституційною рамкою для інтеграції жінок до безпекового сектору. Розглянути основні положення резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» та суміжні резолюції.

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти для розкриття окремих проблем:

1. Міжнародні стандарти гендерної рівності.
2. Теорія змін для досягнення гендерної рівності.
3. Діяльність основних міжнародних організацій (ООН, Рада Європи, Європейський Союз тощо) з питань забезпечення гендерної рівності.
4. Розвиток міжнародних стандартів з питань гендерної рівності.
5. Витяг із Заключних зауважень Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок.
6. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 року».
7. Питання гендерної рівності у стратегіях міжнародних та європейських інституціях.
8. ООН за права жінок: ретроспективний погляд.
9. Політика гендерної рівності в соціальному праві ЄС.

Теми рефератів, які відповідають темі заняття:

1. Особливості міжнародного досвіду забезпечення прав жінок-поліцейських.
2. Реалізація положень Резолюції Ради Безпеки ООН «Жінки, мир, безпека» у секторі безпеки і оборони України.
3. Міжнародні й національні акти з питань гендерної рівності.
4. Ратифікація Стамбульської конвенції як один із способів зміцнення принципу гендерної рівності в Україні: недоліки та переваги.

Література: Основна: 23, 24; Додаткова: 43, 44; Нормативно-правові документи: 59-64

Тема № 8. Гендерна політика: стандарти і практика

Семінарське заняття. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок

і чоловіків в Україні: політика гендерної рівності

Навчальна мета заняття: поглибити та закріпити знання, отримані в процесі вивчення лекції з ключових термінів, що пов'язані з гендерною рівністю та розширенням прав і можливостей жінок та розширити знання про міжнародні та національні документи, які складають законодавче підґрунтя гендерної рівності в Україні;

Кількість годин 2 год.

Навчальні питання:

1. Гендерна політика, її основні напрями.
2. Гендерна рівність, її взаємозв'язок із суміжними категоріями.
3. Правові документи з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.
4. Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року.
5. «Партнерство Біарріц» з утвердження гендерної рівності.

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання семінарського необхідно почати з визначення дефініцій: «політика в інтересах рівності», «(державна) політика досягнення рівних прав та можливостей», «гендерна політика», «державна політика забезпечення рівності жінок і чоловіків», «державна гендерна політика щодо забезпечення рівності жінок і чоловіків», «державна гендерна політика», «муніципальна гендерна політика» тощо. Ці терміни не є тотожними, проте вони досить взаємопов'язані та взаємозалежні.

Виокремити фактори, які розкривають зміст і результативність гендерної політики: ідеологічний – відображає високий рівень розуміння сутності гендерних питань і систему поглядів на роль чоловіка і жінки в суспільстві; соціально-економічний – як ступінь соціально-економічного розвитку суспільства; інституційний – характеризує політичний режим та рівень розвитку демократії; ситуаційний – демонструє позицію та ініціативу суб'єктів політики – владних державних структур, політичних партій, громадських рухів, населення.

З урахуванням проведеного аналізу дослідницької та наукової літератури, пропонуємо розуміти під терміном «гендерна політика» діяльність органів публічної влади, інститутів громадянського суспільства та міжнародних організацій щодо розробки механізмів забезпечення принципу гендерної рівності та ліквідації всіх форм дискримінації за ознакою статі на регіональному, національному та міжнародному рівнях.

При підготовці до відповіді здобувачам доцільно звернути увагу, на основні напрями гендерної політики, а саме: утвердження гендерної рівності; недопущення дискримінації за ознакою статі; застосування позитивних дій; забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень; забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо

поєднання професійних та сімейних обов'язків; підтримка сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства; виховання і пропаганда серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері; захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

Розкриваючи друге питання здобувач вищої освіти повинен акцентувати увагу на гендерної рівності як важливої складової розвитку демократичного світу. Гендерний підхід ставить різні групи жінок та чоловіків, хлопців та дівчат у центр процесу формування законодавчої бази та політики, що забезпечує рівний доступ та рівні права, обов'язки і можливості. Він дозволяє врахувати різні потреби різних груп жінок та чоловіків, хлопців та дівчат, а також виявити, як нормативно-правові акти впливають на ці групи. Згідно Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» зазначено гендерна рівність – це «рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства». Також у цьому документі сказано, що «рівні права жінок і чоловіків – відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі», а «рівні можливості жінок і чоловіків – рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків».

Утвердження рівних прав та можливостей можливо завдяки декільком основним підходам.

Перший – посилення спеціального гендерного законодавства та спеціальних конкретних заходів з його реалізації, включення окремих гендерних цілей та завдань до порядку денного реформ, посилення національного гендерного механізму та його реалізації на практиці.

Другий – інтеграція комплексного гендерного підходу у всіх стратегіях, політиках та реформах в Україні, що забезпечить рівні права та можливості для жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя. Мотивація державних службовців та посадових осіб щодо запровадження гендерних підходів.

Утім, ані перший, ані другий підходи неможливо застосувати без наявності гендерно-чутливого законодавства. Здобувачам доцільно визначити сукупність нормативно визначених гарантій щодо забезпечення рівних прав для представників різних статей, впровадження рівних можливостей у реалізації своїх прав як чоловіками, так і жінками у всіх сферах життєдіяльності суспільства із врахуванням особливостей кожної статі з метою економічного, політичного, соціального і культурного розвитку особистості та діяльність органів державної влади зі створення умов, необхідних для відповідного забезпечення з боку держави.

При підготовці до відповіді на третє запитання семінарського необхідно, звернути увагу на то, що правове та фактичне становище людей та окремих соціальних груп може характеризуватися різними можливостями у реалізації однакових конституційних прав. Така ситуація, здебільшого, виникає через упереджене ставлення членів однієї соціальної групи до іншої на ґрунті

протиставлення особистих (групових) прав та інтересів. У такому випадку держава зобов'язана реалізовувати на практиці конституційний принцип заборони дискримінації та забезпечувати захист громадян, які відносяться до дискримінованих соціальних груп. Ця мета досягається через застосування політики позитивних дій – особливих заходів, спрямованих на відновлення фактичної рівності у можливостях реалізації дискримінованими особами законних прав та інтересів. При відповіді вивченні першого питання важливо проаналізувати національно-правові документи, в яких закріплено принцип гендерної рівності, серед яких: Конституція України. Слід наголосити, що в ст. 3 Конституції України йдеться про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Отже, Основний закон України визначає всі права і свободи людини та громадянина і спрямований на паритетне ставлення до обох статей без будь-якої дискримінації та обмежень і є гарантом соціального забезпечення та справедливого ставлення до всіх громадян. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина є невідчужуваними та непорушними, що, зі свого боку, свідчить про те, що всі люди вільні і рівні у своїй гідності та правах.

Базовий документ Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» спрямований на досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя без винятків та привілеїв шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей, викорінення дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на ліквідацію дисбалансу між можливостями обох статей реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України. Норми зазначеного закону є основоположними щодо забезпечення вільного та рівного доступу до широкого кола суспільних потреб як жінок, так і чоловіків, забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків не тільки у соціальній, економічній чи культурній сфері, а й у державному управлінні

Крім того, державну гендерну політику формують такі законодавчі та нормативно-правові документи, як: Закон України «Про протидію торгівлі людьми» (2011); Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012); Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017); Указ Президента України «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» (2019); Національний план дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року; Питання проведення гендерно-правової експертизи; Методичні рекомендації щодо впровадження та застосування гендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі; Указ Президента «Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого

наси́льства» (2020); Державна соціальна програма запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 р. (2021); Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року (2022); Інструкція щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів; Методичні рекомендації щодо внесення до колективних договорів та угод положень, спрямованих на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у трудових відносинах; Методичні рекомендації щодо ідентифікації випадків гендерної дискримінації та механізм надання правової допомоги. Важливим доповненням до національно-правових документів, в яких закріплено принцип гендерної рівності.

При відповіді на третє питання важливо розкрити зміст стратегічних цілей Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року. Акцентувати увагу на Регіональному плані заходів з реалізації Національного регіонального плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року (15.03.2023).

При відповіді на четверте питання здобувачам вищої освіти слід розкрити зміст «Партнерства Біарріц», яке було засновано 25 серпня 2019 року країнами G7 на саміті в місті Біарріц (Франція). Метою партнерства є консолідація зусиль міжнародної спільноти та посилення відповідальності задля досягнення рівності жінок і чоловіків.

Приєднання України до Партнерства – це визнання прагнення, зусиль і конкретних напрямків України до утвердження рівних прав та можливостей для чоловіків і жінок. Це про руйнування соціальних, економічних, ментальних та фізичних бар'єрів; про те, як позбутись стереотипів щодо розриву у рівні заробітної плати чи права на батьківську відпустку для догляду за дитиною, здобуття освіти за принципом «жіноча» чи «чоловіча» професія, «доступну інфраструктуру» для людей з особливими потребами. А також – про важливість «розвіювання штампів», починаючи з дитячого садочку: дівчачі та хлопчачі іграшки чи кольори, манери та багато іншого, що нав'язується в соціумі; про усунення з міжособистісних відносин мови насильства чи ворожнечі на всіх його рівнях, – «потягування за косички дівчаток» – це не прояв симпатії до протилежної статі, а вияв негативної поведінки, яку потрібно акцентувати та змінювати.

Важливо охарактеризувати п'ять сфер, в яких Україна, як учасниця «Партнерства Біарріц», відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2020 р. № 1578-р взяла на себе зобов'язання:

- реформування законодавства у сфері соціальних відпусток, пов'язаних із народженням дитини та доглядом за нею – батько і мати матимуть однакові можливості по декрету;

- наскрізну інтеграцію гендерного компоненту в освітній процес – впровадження гендерної рівності в освітні процеси, антидискримінаційний освітній контент, однаковий доступ до освіти хлопцям та дівчатам, незалежно від вибору професії;

- розвиток інклюзивного та гендерно чутливого публічного простору, дружнього до сімей з дітьми та маломобільних груп населення – люди з особливими потребами матимуть рівний доступ до інфраструктури;

- забезпечення ефективної реалізації законодавства у сфері протидії домашньому та гендерно зумовленому насильству – держава готова стати на захист постраждалих через створення нових притулків, кімнат кризового реагування та надання різного виду допомоги;

- зменшення розриву в оплаті праці жінок і чоловіків – за один вид діяльності має бути рівна оплата праці незалежно від статі.

При відповіді доцільно акцентувати увагу на понятті аудит як інноваційній стратегії та тактики побудови недискримінаційно-освітнього середовища в навчальних закладах, що відповідає принципам особистісно орієнтованого та гендерного підходів (забезпечення рівних прав і можливостей для обох статей, орієнтацію на партнерство в міжстатевій взаємодії), спрямоване на успішну самореалізацію дівчат та юнаків.

Гендерний аудит як інструмент та процес ґрунтується на методологічних засадах участі та націлений на організацію навчання щодо гендерної чутливості як на індивідуальному рівні, так і на рівні адміністрації установи. За своєю суттю він є «соціальним аудитом», оскільки належить до категорії «перевірок якості», і саме цим відрізняється від традиційних «фінансових аудитів». Гендерний аудит створює передумови для ідентифікації ключових прогалин і проблем, а також рекомендує шляхи їх вирішення, пропонуючи можливі покращання та нововведення. Аудит є можливістю продемонструвати кращі практики з досягнення гендерної рівності: підвищує колективний потенціал організації, дає можливість визначити проблемні місця гендерної самореалізації всіх учасників суб'єкт-суб'єктної взаємодії в університеті на предмет рівності-нерівності. За його допомогою можна контролювати та оцінювати прогрес, досягнутий в гендерній проблематиці, організовувати ініціативи, спрямовані на досягнення гендерної рівності, реалізувати навчання колективу з гендерних питань через роботу у команді та обмін інформацією. Важливим результатом гендерного аудиту є розробка рекомендацій, релевантних специфіці втілення гендерних підходів в університетському середовищі.

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти для розкриття окремих проблем:

1. Державна гендерна політика в Україні.
2. Механізми формування і реалізації державної гендерної політики.
3. Шляхи підвищення ефективності гендерної політики в Україні.
4. Що таке «гендерна рівність».
5. Інституційні структури, діяльність які спрямовані на формування та реалізацію гендерної політики.
6. Становлення та розвиток законодавства із забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні.
7. Підходи до формування державної гендерної політики.
8. Принцип гендерної рівності в економічній сфері.

9. Організація та порядок проведення гендерного аудиту.

Теми рефератів, які відповідають темі заняття:

1. Удосконалення організаційного механізму формування і реалізації гендерної політики в Україні.
2. Конституційні гарантії забезпечення гендерної рівності в Україні.
3. Гендерні аспекти формування соціальної політики в Україні.
4. Гендерний підхід у підготовці здобувачів освіти у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання.
5. Актуальні питання гендерної політики: національний контекст.
6. Особливості реалізації гендерної політики на сучасному етапі розвитку суспільства.
7. Сучасна гендерна політика в контексті європейських та євроатлантичних процесів.
8. Гендерна рівність і права чоловіків: міфи і реальність.
9. Подолання гендерних стереотипів - сприяння гендерній рівності.

Література: Основна: 23, 24. Додаткова: 43, 44. Нормативно-правові документи: 54-58

Тема № 9. Війна як соціальне явище: сутність і зміст

Семінарське заняття. Війна як об'єкт соціологічного аналізу

Навчальна мета заняття: контроль, закріплення та корекція знань із зазначеної теми. Сформувати розуміння таких понять як «війна», «гібридна війна», форми та методи появи, а також види соціальних девіацій, які скоюються суб'єктами під час війни.

Кількість годин – 2год.

Навчальні питання:

1. Феномен війна, його природа, сутність та зміст.
2. Гібридна війна: поняття та форми ведення.
3. Соціальні девіації під час війни.

Методичні вказівки:

Відповідь на перше питання повинна складатися з розгорнутої характеристики феномену війни, її природи, сутності та змісту.

У сучасному розумінні війна – це суспільно-політичне явище, пов'язане з радикальною зміною характеру відносин між державами і націями і переходом протиборчих сторін від застосування невійськових, ненасильницьких форм і засобів боротьби до прямого застосування зброї та інших насильницьких засобів збройної боротьби для досягнення певних соціально-політичних та соціально-економічних цілей. При цьому в будь-якій людській справі можна виділити три функції: забезпечення, управління і виконання. Забезпечення дає засоби, управління – цілі, а виконання

призводить до результату. В процесі війни відбувається перерозподіл цих функцій. Виходячи з цього, основною метою будь-якої війни є не просто знищення супротивника як такого, а силовий перерозподіл рольових функцій країн на світовій арені або соціальних груп усередині країни, йдеться про громадянську війну. Далі доцільно розглянути вплив війни на зміни у структурі суспільства.

При розгляді другого питання слід звернути увагу на тому, що на початку ХХІ ст. відбулася зміна форми міждержавних конфліктів. Використовуючи інформаційно-комунікаційні технології можуть здійснюватися напади та акти агресії без залучення військової сили та традиційних вторгнень на суверенні території. Дестабілізація економіки, підрив основ державного устрою, порушення нормального функціонування життєво важливої інфраструктури можливе завдяки застосуванню тактики інформаційної війни. Тому ефективна система національної та міжнародної безпеки не може існувати без розвитку систем міжнародної інформаційної безпеки, насамперед, за рахунок зниження загроз деструктивного використання інформаційно-комунікаційних технологій, адже це може призвести до гібридних війн.

Гібридна війна – вид ворожих дій, при якому нападаюча сторона не вдається до класичного військового вторгнення, а пригнічує свого опонента, використовуючи поєднання прихованих операцій, диверсій, кібервійни, а також підтримуючи колаборантів, що діють на території противника. Це комбінація відкритих і таємних військових дій, провокацій та диверсій у поєднанні з запереченням власної причетності, що ускладнює повноцінну відповідь.

Сучасні «гібридні» війни є не новим винаходом, а лише продовженням різних форм міждержавного протистояння, що раніше використовувалися і відрізняються: запереченням втручання; комплексним використанням усіх форм протиборства; застосуванням інноваційних технологічних можливостей реалізації тих чи інших форм дій; мережинтентною основою (що реалізує вимогу щодо підвищення ситуаційної обізнаності); економічним тиском; маніпулюванням інформацією.

Однак і силова компонента залишається значною. Приватні військові компанії мають часте застосування у гібридних війнах, коли неможливе відкриті застосування регулярних військ.

Сучасні приватні військові компанії – це складніше явище, ніж просте найманство, хоча по суті та ролі у структурі «гібридних» воєн ПВК продовжують саме силову лінію конфлікту. Яскравим прикладом сучасної гібридної війни є агресія росії щодо України. Протягом значного часу після набуття Україною незалежності, з боку росії провокувались і здійснювались щодо України такі складові гібридної війни як: торгові, енергетичні, інформаційні війни; з 2014 року це переросло в захоплення частини територій, а з 24 лютого 2022 року вилилось у повномасштабну військову агресію.

Далі доцільно охарактеризувати ознаки гібридної війни, способи

ведення гібридної війни та методи гібридної війни, які активно застосовують як окремі держави, так і воєнізовані терористичні утворення.

В третьому питанні семінарського заняття потрібно проаналізувати основні види девіантної поведінки, притаманні періоду війни. Далі доцільно звернути увагу на причини та наслідки військової девіації. Охарактеризувати загрози та ризики пов'язані з військовими девіантами.

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти для розкриття окремих проблем:

1. Поясніть сутність концепту гібридної війни.
2. Технології гібридної війни.
3. Домінуючі дискурси гібридної війни.
4. В чому полягають проблеми та можливості проведення соціологічних досліджень в умовах війни.
5. Охарактеризуйте функціонування соціальної інформації в умовах гібридної війни.
6. Війна і пропаганда.
7. Колабораціонізм як девіація воєнного часу.
8. Формування в європейській суспільній думці ідеї регулювання війни.
9. Назвіть стратегії виживання мирного населення в умовах війни.
10. В чому полягає сутність патріотизму? Назвіть ідеологічні форми патріотизму.

Теми рефератів, які відповідають темі заняття:

1. Гібридна війна як новітній конфлікт і як форма глобального протистояння.
2. Гібридна війна як різновид соціально-політичних конфліктів: сутність, технології, домінуючі дискурси.
3. Війна як об'єкт соціологічного аналізу.

Фільми, які відповідають темі заняття та виносяться на самостійне опрацювання:

1. «Мама», 2023 (в основі сюжету – висвітлення важливого для українського народу концепт материнства).
2. Документальний фільм «Рік» [авторський проєкт Дмитра Комарова], 2023 (в основі сюжету – документальний опис подій, що відбулися за час повномасштабного наступу військ росії на Україну. Згадка подій, що відбулися в Бучі, Гостомелі, Сєверодонецьку).

Інтерв'ю з Президентом України Володимиром Зеленським, Головою Державної Прикордонної Служби України Сергієм Дейнеко, Головнокомандувачем Збройних сил України Валерієм Залужним, заступником голови Національної Поліції Олександром Файцевичем, начальником Генерального штабу України Сергієм Шаптала, громадянами України, Міністром оборони України Олексій Резников, начальником ГУР МО Кирилом Будановим, генерал-полковником Олександр Сирський, командувачем Повітряних сил Збройних сил України Миколою Олещуком,

командувачем Військово-морських сил Збройних сил України Олексієм Неїжапою, радником офісу Президента Єрмаком Андрієм).

3. Документальний фільм «Маріуполь. Невтрачена надія», 2022 (в основі сюжету – опис реальних подій російсько-української війни, очима простих людей, які прожили у Маріуполі перший місяць вторгнення. Фільм побудовано на щоденниках маріупольської журналістки Надії Сухорукової: вона нотувала те, що бачила навкруги себе у цей час. Побачене і пережите не могло не залишити тяжкий психологічний слід на кожному українцю).

4. Документальний фільм «Втрачений дім», 2022 (в основі сюжету – історії людей, чиї домівки було зруйновано російськими окупантами; підтримка відбудови українських домівок, які зруйнувала війна. Саме цим займається добровольчий будівельний батальйон «Добробат», в лавах якого 32 тисячі добробатівців – небайдужих людей, що мають на меті допомогти побратимам. і вони вимушені були переїжджати в інші місця).

5. Документальний фільм «Дев'ять життів», 2022 (в основі сюжету – робота волонтерів, які, ризикуючи власним життям, витягували тварин із палаючих та зруйнованих квартир. Про людей, які не поїхали, а залишилися рятувати тих, хто слабший і не може себе захистити. Про героїв, які відмовлялися залишати тварин у зоопарках та притулках навіть під час найзапекліших обстрілів).

Література: Основна: 9-19. Додаткова: 34-42. Нормативно-правові документи: 49-53

Тема № 10. Партнерство правоохоронних органів та суспільства

Семінарське заняття. Форми організації партнерства правоохоронних органів та суспільства.

Навчальна мета заняття: розглянути концепції партнерства поліції та суспільства з урахуванням міжнародного досвіду; проаналізувати основні проблеми правоохоронної діяльності в українському суспільстві в контексті проблематики встановлення партнерських відносин, а також ключові елементи підвищення іміджу та довіри до поліції; визначити шляхи та форми налагодження ефективної взаємодії з урахуванням особливостей діяльності поліцейського та визначити актуальні напрямки профілактики злочинів у сфері протиправного контенту в професійній діяльності поліцейських.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Партнерство правоохоронних органів та суспільства: загальна характеристика.

2. Community policing – правоохоронна діяльність, орієнтована на потреби місцевої громади.

3. Використання закордонного досвіду взаємодії поліції з громадськістю та налагодження партнерських відносин.

4. Головні завдання налагодження партнерства поліції та суспільства.
5. Діалог як форма налагодження соціальної взаємодії.

Методичні вказівки:

Відповідь на перше питання варто розпочати з понять партнерство, співробітництво та взаємодія та їхнього співвідношення, виокремити та проаналізувати структурні елементи означених понять.

При вивченні концепції партнерства поліції та суспільства з урахуванням міжнародного досвіду, проаналізувати основні проблеми правоохоронної діяльності в українському суспільстві в контексті проблематики встановлення партнерських відносин.

Розкриваючи друге питання необхідно проаналізувати модель «community policing», яка набула статусу домінуючої моделі організації правоохоронної діяльності в західних країнах. Community policing – правоохоронна діяльність, орієнтована на потреби місцевої громади. Ядром моделі «community policing» виступають партнерські відносини між поліцією та громадою, а також проаналізувати базові характеристики community policing.

При вивченні третього питання варто розпочати з огляду ефективних практик налагодження взаємодії населення та поліції та визначити актуальні напрямки профілактики злочинів у сфері протиправного контенту в професійній діяльності поліцейських.

Відповідь на третє питання варто розпочати з головних завдання щодо активізації партнерської взаємодії між поліцією та громадськістю, які продиктовані нагальними потребами:

- підвищити авторитет правоохоронної системи шляхом створення позитивного іміджу Національної поліції, забезпечення високого рівня професійної компетентності та покращення результатів діяльності її персоналу;

- максимально наблизити свою діяльність до потреб громадян, перейти від декларацій щодо налагодження партнерських стосунків із населенням до реальних кроків у цьому напрямі, утілювати в повсякденній службовій діяльності принцип «Людина – понад усе»;

- викоренити з діяльності правоохоронних органів будь-які факти неповажливого ставлення до громадян та їхніх проблем, безпринципності та байдужості при формуванні поліцейської системи нового стандарту;

- зміцнити взаємодію з органами місцевого самоврядування, забезпечити консолідацію зусиль держави і громадського суспільства в протидії криміналітету.

Відповідь на четверте питання варто розпочати з визначення поняття діалог та його структурних компонентів, а також зупинитися на соціальних технологіях діалогу у процесі взаємодії поліції та громади з метою впровадження принципів community policing на прикладі різних проектів.

Питання цільових виступів здобувачів вищої освіти для розкриття

окремих проблем:

1. Зміст концепції «поліції громади».
2. Встановлення партнерських стосунків з урахуванням особливостей діяльності поліцейського.
3. Партнерські взаємовідносини між населенням поліцією.
4. Принципи формування партнерських відносин поліції з населенням.
5. Практики та проекти поліції щодо налагодження партнерських стосунків з різними категоріями суспільства.
6. Зарубіжний досвід участі громадськості в правоохоронній та правозахисній діяльності та проблеми його адаптації на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Теми рефератів, які відповідають темі заняття:

1. Взаємодія населення з поліцією: стан та шляхи удосконалення.
2. Структурно-функціональна характеристика соціального партнерства за участю поліції.
3. Громадськість як суб'єкт запобігання злочинності: сучасне розуміння.
4. Соціалізація поліції та партнерство з населенням як стратегія боротьби зі злочинністю: європейські ноу-хау.

Література: 25, с. 8-52 (основна література). Допоміжна: 24, 25, 36

Рекомендована література:

Основна

1. Кузьменко Т. М. Соціологія : навчальний посібник / Т. М. Кузьменко. К. : ЦУЛ. – 2019. – 320 с.
2. Волович В. І. Соціологія : підручник / В. І. Волович. К. : ЦУЛ. – 2019. – 808 с.
3. Соціологія : навчальний посібник / За редакцією В. М. Пічі. – Львів : «Новий Світ-2000», 2020. – 277 с.
4. Соціологія : практикум для самостійної роботи здобувачів вищої освіти. Навчальний посібник / [Н. В. Бобро, О. В. Головка]; МВС України, Харків. нац.ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 112 с.
5. Козирев М. П. Соціологія : підручник. – Львів : ЛьвДУВС, 2016. – 655 с.
6. Соціологія: навчальний посібник / О. В. Горпинич, О. Ю. Клименко, Л. М. Москаленко, М. С. Труш, В. Ф. Ятченко – Київ : ДУТ, 2019. – 235 с.
7. Соціологія: основи загальної, спеціальних і галузевих теорій / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков, Ю. І. Яковенко. – 4-те вид. – Київ : Каравела, 2018. – 544 с.
8. Соціологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. І. Волович, М. І. Горлач, В. Г. Кремень та ін. – 6-те вид. – Київ : Центр учбової літератури, 2019. – 808 с.
9. Карл фон Клаузевиц. Природа війни. – Харків : Vivat, 2018. – 416 с. [Електрон. ресурс]. – URL : <https://knigogo.com.ua/chitati-online/pryroda-vijny/>.
10. Конфлікти, що змінили світ / Наталя Іщенко (Гумба) та ін. ; Укр. ін-т майбутнього. Харків : Фоліо, 2020. – 184 с.
11. Лазарович М. Російсько-українська війна (2014–2017 роки) : корот. нарис. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2017. – 239 с.
12. Масова свідомість у зоні воєнного конфлікту на Донбасі : монографія / за ред. І. Ф. Кононова; ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». – Вінниця, ТОВ «ТВОРИ», 2018. – 230 с.
13. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. – Київ : НІСД, 2019. – 560 с.
14. Рущенко І. П. Війна цивілізацій. Анатомія російсько-українського конфлікту. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2020. – 434 с.
15. Рущенко І. Методологічні і методичні питання виміру рівнів девіації в зоні проведення бойових дій // Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2016. – Вип. 5 (302). – С. 71-91.
16. Світова гібридна війна: Український фронт. (під головн. ред. В. П. Горбуліна). – Київ : НІСД, 2017. – 496 с.
17. Сунь-цзи. Мистецтво війни. – Київ : Арій, 2015. – 128 с.
18. Українське суспільство в умовах війни: 2022 : кол. моногр. / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; [за ред. члена-кор. НАН

України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва]. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2022. – 410 с.

19. Цюрупа М. В. Основи сучасних політичних і правових знань: Навчальний посібник / Цюрупа М. В. – К. : Вадекс, 2020. – 274 с.

20. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам / Тамара Марценюк. – К. : Основи, 2017. – 256 с.

21. Конціцка Г. Фемінізм : ідеологія, теорія, практика (досвід Польщі та України) : монографія / Г. Конціцка. – Львів : ПАІС, 2016. – 210 с.

22. Гендерні відносини: архетип, стереотип, ідентичність. Навчально-методичний посібник / За заг. ред. Пушонкової О. А., Шевченко З. В. – Черкаси : видавець Чабаненко Ю., 2016. – 202 с.

23. Ворчакова І. Є. Гендерна політика : навч. пос. для студ. вузів III-IV рівнів акредитації / І. Є. Ворчакова. – Миколаїв: Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, 2014. – 244 с.

24. Левченко К. Б. Гендерне тяжіння: виклики та рішення / Катерина Левченко. Харків: Фоліо, 2019. – 318 с.

15. Копіна О., Мірошник О., Сердюк О. ДIALOG поліції та громади як соціальна технологія впровадження принципів community policing у місцевій громаді : метод. рек. / О. П. Копіна, О. С. Мірошник, О. О. Сердюк; Фонд Місц. Демократії; Лаб. мир. рішень ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : [ХНУВС], 2018. – 124 с. [Електрон. ресурс]. Режим доступу : file:///C:/Users/User/Downloads/XH4THSumBZ8tJUoV4ar8Ix_cUJNpfQqb.pdf.

Додаткова

26. Лукашевич М. П. Соціологія : загальний курс: навч. посіб. / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков. – К. : Каравела, 2018. – 407 с.

27. Історія соціологічної думки : навчальний енциклопедичний словник-довідник / за наук. ред. В. М. Пічі [Н. В. Коваліско, В. М. Онищук, Н. М. Цимбалюк та ін.]. – Львів : «Новий Світ–2000», 2020. – 687 с.

25. Соціологія: терміни і поняття: навчальний словник-довідник/ За загальної редакцією В. М. Пічі [Н. В. Ковалісько, Ю. Ф. Пачковський, О. І. Пташник-Середюк та ін.]. – Львів : «Новий Світ–2000», 2020. – 658 с.

28. Рожанська Н. В. Загальна соціологічна теорія : Навчальний посібник / Н. В. Рожанська, О. М. Дрожанова, О. А. Онофрійчук. – Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. П. Могили, 2017. – 336 с.

29. Сапелкіна О. В. Емпірична соціологія : курс лекцій / О. В. Сапелкіна, Г. І. Чепурко. – Львів : Простір-М, 2018. – 268с.

30. Соціологія: теорії середнього рівня: навч. посібн. / за наук. ред. Ю. Ф. Пачковського [Н. В. Коваліско, Т. Д. Лапан, Н. Й. Черниш та ін.]. – Київ : «Каравела», 2020. – 356 с.

31. Теоретико-прикладні основи гендерних досліджень: навчальний посібник. / Акбаш К. С., Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я. – Кропивницький : Видавець – Лисенко В. Ф., 2019. – 340 с.

32. Історія соціологічної думки : навчальний енциклопедичний словник-довідник / за наук. ред. В. М. Пічі [Н. В. Коваліско, В. М. Онищук, Н. М. Цимбалюк та ін.]. – Львів : «Новий Світ-2000», 2020. – 687 с.

33. Соціологія: терміни і поняття: навчальний словник-довідник/ За загальної редакцією В. М. Пічі [Н. В. Ковалісько, Ю. Ф. Пачковський, О. І. Пташник-Середюк та ін.]. – Львів : «Новий Світ-2000», 2020. – 658 с.

34. Балікар Е. Марксизм і війна // Журнал соціальної критики «Спільне».- 23.09.2014. [Електрон. ресурс]. – URL : <https://commons.com.ua/uk/marksizm-i-vijna/>.

35. Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності : монографія / Микола Дорошко та ін. ; наук. ред. Миколи Дорошка і Валентина Балюка ; Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, Центр Схід. Європи і ф-т політології Ун-ту Марії Кюрі-Склодовської в Любліні. Київ : Ніка-Центр, 2018. – 279 с.

36. Гібридна війна: технології сугестії та контрсугестії : монографія / О. В. Акульшин та ін. ; Нац. акад. СБУ, Ін-т філології Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Київ : Нац. акад. СБУ, 2018. – 235 с.

37. Головка О. Війна і мир у науковій спадщині Питирима Сорокіна // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 9 груд. 2022 р.). – Вінниця, 2022. – С. 207-210.

38. Єнін М., Мельниченко А., Мельник Л. Гібридна війна як різновид соціально-політичних конфліктів : сутність, технології, домінуючі дискурси // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2019. № 25. – С. 102-112.

39. Російсько-українська війна. Ч. 1: Неоголошена війна (20 лютого 2014 – 24 лютого 2022) : рекомендаційний покажчик / уклад. Ю. І. Левченко; Міністерство освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Наукова бібліотека. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2022. – 149 с. [Електронне видання]. – URL : <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/38190/Rosiisko-ukrainska%20viina.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

40. Рущенко І. Соціологія на війні // Український соціологічний журнал. – 2017. – Вип. № 1-2. – С. 43 – 52.

41. Стельмах П. Націоналізм і транснаціональний раціоналізм Георга Зиммеля // Універсум історії та археології, 2020. – Вип. № 3 (28). - С. 139-149.

42. Токар П. Соціологія війни: дослідження та оцінки // Соціологія і публіцистика : Збірник наукових праць Ужгородського національного університету, 2022. – Вип. 2 (26). – С. 184 – 200.

43. Методичні рекомендації з інтеграції гендерних підходів у систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони України / Олена Волобуєва, Алла В'яткіна, Світлана Ганаба та ін. Київ: ФОП Клименко Ю. Я., 2021. – 292 с. [Електрон. ресурс]. Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/news/pidgotovleno-metodichni-rekomendaciyi-z->

[integraciyi-gendernih-pidhodiv-u-sistemu-pidgotovki-fahivciv-dlya-sektoru-bezpeki-i-oboroni-ukrayini](#).

44. Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з гендерних аспектів конфліктів для фахівців сектору безпеки/Колектив авторок : Ковальчук Л.Г., канд. пед. н., Козуб Л. І., Левченко К. Б., докт. юрид. н., проф., Легенька М. М., Суслова О. І. – Київ, 2017. – 264 с. [Електрон. ресурс]. Режим доступу : <https://www.osce.org/files/f/documents/5/3/386423.pdf>.

45. Ahad Md A.R. Human Activity Recognition Challenge / Ahad Md A.R., Lago P., Inoue S. (Eds.) – New York : Springer, 2021. – 133 p

46. Cowles E. L. An Introduction to Survey Research / Cowles Ernest L., Nelson Edward. – 2nd Ed. – New Jersey : Business Expert Press, 2019. – 118 p

47. Ferris K. The Real World: An Introduction to Sociology. / K. Ferris, J. Stein. – 6th ed. – New 13 York: W. W. Norton & Company, 2018. – 505 p.

48. Lavrakas P. et al. (Eds.) Experimental Methods in Survey Research: Techniques that Combine Random Sampling with Random Assignment – New York: Wiley, 2019. – 525 p.

Нормативно-правові документи

49. Воєнна доктрина України 2015 р. затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 555/2015. [Електронний варіант]. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0016525-15#Text>; <https://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>.

50. Закон України «Про Збройні Сили України», остання редакція № 1934-XII від 23.03.2023. [Електронний варіант]. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.

51. Закон України «Про оборону України», остання редакція № 1932-XII від 15.04.2023. [Електронний варіант]. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

52. Закон України «Про правовий режим воєнного стану», остання редакція № 389-VIII від 03.08.2023. [Електронний варіант]. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

53. Указ № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» // Указ № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», остання редакція від 17.08.2023 року № 451/2023. [Електронний варіант]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.

54. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». [Електрон. ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.

55. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». [Електрон. ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.

56. Резолюція Ради Безпеки ООН «Жінки, мир, безпека» до 2020 року. [Електрон. ресурс]. Режим доступу: <http://resolution.tilda.ws/>

57. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Відповідальність за скоєння гендерно-обумовленого насильства.

[Електрон. ресурс]. Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

58. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Із змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV. – К., 2006. – 124 с. [Електрон. ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

59. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207.

60. Загальні рекомендації № 30 до Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу // <https://land.gov.ua/wp-content/uploads/2019/01/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96-%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%82%D1%83-%D0%9E%D0%9E%D0%9D.pdf>.

61. Європейська Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/ed19900101.

62. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська Конвенція). – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу // <https://ips.ligazakon.net/document/view/MU11251?an=12>.

63. Міжнародний кримінальний суд та Римський статут кримінального суду. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588

64. Міжнародний протокол документування сексуального насильства. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу // <http://www.wicc.net.ua/post/m-zhnarodnii-protokol-z-dokumentuvannya-ta-rozsl-duvannya-seksual-nogo-nasil-stva-v-umovah-konfl-ktu>.

Онлайн-бібліотеки

65. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. – [Електрон. ресурс]. – URL : <http://www.nbuv.gov.ua>.

66. Кафедра соціальних та економічних дисциплін ХНУВС. – [Електрон. ресурс]. – URL : <http://www.sociology.kpi.ua/literature>.

67. Бібліотека ХНУВС. – [Електрон. ресурс]. – URL : <http://univd.edu.ua/>.

68. Методичні матеріали з дисципліни «Соціологія» на інформаційному бібліотечному порталі ХНУВС. – [Електрон. ресурс]. – URL : <http://nm2.univd.edu.ua/discipline/91173>.

Онлайн-курси та проекти

69. Онлайн-курси України та світу. – [Електрон. ресурс]. – URL :

<https://prometheus.org.ua/>.

70. «Жінки – це 50% успіху України». – [Електрон. ресурс]. – URL : <http://50vidsotkiv.org.ua>.

71. «Жінки у політиці». – [Електрон. ресурс]. – URL : <http://www.womeninpolitics.org.ua/>.